

מטקסט מקונן לאירוע מכונן: על תפיסת היהדות החילונית את ט' באב ומשמעותה ביחס לתופעת התחדשות היהדות

חנה אבוחצירא ונעמה צבר בן-יהושע

תקציר

בשנים האחרונות ניכרת תופעה חדשה במרחב החילוני: יצירת מעגלי שיח ולימוד המציעים זווית התבוננות אחרת על ט' באב (תשעה באב). תופעה זו ניצבת במוקד המחקר הנוכחי, המבקש להניח זוויות התבוננות העשויות ללבן את המשמעויות המקופלות בחיבור המתפתח ומעורר התהייה בין היהדות החילונית ובין תשעה באב, מאחר שהתשתית הרעיונית שביסוד מועד זה היא דתית ביסודה, ועיקר עניינה הוא בתענית ובקינה על חורבן המקדש וחורבנה של ירושלים.

במחקר זה נעשה ניתוח תוכן של הנושאים הנלמדים בערב תשעה באב, כפי שאלו הובאו בשנת תשע"ה ב-33 לוחות פרסום של ארגונים שונים באתר "פנים", המאגד עשרות ארגוני התחדשות יהודית הפועלים בישראל. הממצאים שעלו מסייעים להבין את הסיבות לחיבור המתהווה בין ט' באב ליהדות החילונית. לשון הכתוב בלוחות הפרסום חושפת את המגמות האקטואליות החבויות בתופעת התחדשות היהדות במרחב החילוני, ואת מערכת התפיסות המעצבות תופעה זו, ההולכת ומתרחבת.

מילות מפתח: ט' באב, התחדשות יהודית, לימוד חילוני.

רקע תאורטי

מפעלי לימוד ביהדות החילונית כאמצעי לגיבוש תודעת הזהות היהודית

נהוג לראות בהתפשטות החילון ניצחון על סמכותה הבלעדית של הדת בהסדרת אורח החיים החברתי (Beckford, 2001). צמיחתה של תופעת החילון באירופה במאה ה-19 כללה התפתחות מהירה של המדע ושאיפה של רבים להביא להפרדת הדת מהמדינה. התפשטות התופעה הובילה גם במישורין לירידה בסמכות הכנסייה בכל הנוגע לאופי החינוך. הליברלים ראו בכנסייה מוסד מפגר וחשוך, ופעלו על מנת להגביל את כוחה ואת השפעתה על ההמונים, והחינוך החילוני צמח על רקע דעיכתו של החינוך הדתי.

ואולם, אף שנראה כי מקומה של הדת דעך בפועל, הרי בעת הנוכחית ניתן למצוא ביטויים של יצירת מוקדים רוחניים חדשים על ידי קבוצות אידאולוגיות, חברתיות, פוליטיות ותרבותיות ברחבי העולם, המחליפים את הדפוסים המוכרים של הדת הממוסדת. אלה משקפים את הימצאותה של תופעה חדשה המעוצבת על ידי "חברה מאמינה בלא השתייכות" (Davie, 2000) המבקשת לערער את ההנחה המקובלת, ולפיה החוויה הרוחנית מוגבלת לתחומם של מוסדות הדת בלבד.

כמו בעולם המערבי הולכת ומתרחבת תופעת ההתחדשות היהודית גם במרחב החילוני בישראל בשלושת העשורים האחרונים. תופעה זו יסודה בהתרופפות מעמדה של הדת הממוסדת בהגדרת הזהות היהודית הקולקטיבית, עובדה שהניבה במהלך השנים חלופות רוחניות לדפוסים המוכרים של הדת, חלופות שאינן מתגדרות במערכת דפוסים של אורח חיים אמוני מחייב (וקסלר, 2005).

התחדשות יהודית יוצרת שני אפיקים מרכזיים המייצרים רוחניות היונקת משני מקורות סמכות שונים. האחד הוא מקור סמכות ארצי רוחני, והאחר אלוהי (Alexander, 2001). מכל מקום, שני אפיקים אלו מגלמים בעצם קיומם את העובדה שבעשורים האחרונים יש יותר ויותר "מבקשי יהדות" בקרב קבוצות שונות בחברה הישראלית (שם).

החיבור המחודש ליהדות מבטא מחד גיסא את מרכזיותה במוקדים שונים של סדר היום החברתי בישראל, מציאות המולידה בקרב קבוצות שונות את הצורך "לעגון" במרחבי הטריטוריה של היהדות כדי להיות חלק מן השיח המעצב של סדר היום. מאידך גיסא החיבור מבטא את הניסיון של קבוצות לא דתיות לחבור להיבטים הרוחניים והערכיים שמייצגת היהדות, מתוך הקשרים אחרים, לא רק דתיים, לאתר בה קדושה אחרת – לאומית יותר, חילונית יותר – ההולמת את תפיסת עולמן במסגרת ניסוח מחודש של הזהות היהודית (אלמוג, 1996).

בד בבד בשני העשורים האחרונים בולטת הקמה של עשרות קהילות תפילה חילוניות – עיצובה של יצירה נרחבת ומקורית של אלטרנטיבות חילוניות לטקסי היהדות המסורתיים בקרב ארגונים ויחידים, עיון מחודש בפרשת השבוע, העלאת הפיוט המסורתי על נס בעולם המוזיקה ועוד כהנה וכהנה (שלג, 2010).

אחד מביטויי היסוד של התחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל הוא התפשטות הולכת וגוברת של מפעלי לימוד במרחב החילוני, המציעים התבוננות מחודשת ביצירה היהודית לדורותיה ובמשמעותם של מועדים נבחרים בלוח השנה היהודי. הקמתם של מפעלי לימוד אלו הואצה לאחר רצח ראש הממשלה המנוח יצחק רבין ז"ל, עם היווסדם של בתי מדרש חילוניים רבים, אשר ביקשו להציע מרחבים של דיאלוג מאחה בין דתיים לחילוניים, אשר עשוי היה לסייע בצמצום השסע החברתי-אידיאולוגי בישראל שלאחר הרצח (שם). בשנים שלאחר מכן נוספו לבתי המדרש החילוניים מפעלי לימוד שונים הכוללים בתי מדרש פלורליסטיים וחברתיים המסייעים בהנגשת היהדות לכל דכפין, מעגלי שיח סביב סוגיות נגזרות בעניין מועדי ישראל, סיורים לימודיים באתרי מורשת יהודית, הרצאות וימי עיון. אלה הם חלק ממפעל הלימוד היהודי הרחב החולש על ערוצים שונים של המרחב החילוני בישראל.

אחד המפעלים הבולטים בתחום הלימוד היהודי-חילוני הוא תיקון ליל שבועות. אירוע זה נהפך למוקד עלייה לרגל עבור חילונים רבים המבקשים לגבש לעצמם את טריטוריית ההשתייכות לתרבות היהודית באמצעות לוח השנה העברי תוך העצמת ההיבטים התרבותיים המקופלים בשדה זה. בעיני היהדות החילונית חג השבועות הוא מועד המעוגן גם בסממנים חלוציים ציוניים, ומכאן שהחיבור אליו מצד יהודים חילונים הוא טבעי (אזולאי, 2006; צבר בן יהושע ושורק, 2011).

לעגינה במקורות היהודיים יש תפקיד חשוב בעיני הציבור החילוני שכן היא מחזקת את הזהות היהודית התרבותית הלא דתית. כך הבחירה בחג השבועות על ידי הציבור החילוני מתפרשת כבחירה טבעית, מאחר שביסודו של ליל חג זה טמון ערך הלימוד והעיון, כלים שהציבור החילוני מבקש להשתמש בהם בתהליך ליטוש הזהות היהודית התרבותית לאור מקורות היהדות. גם המשבר בתנועה הקיבוצית, אשר העצים את האלטרנטיבה של תיקון ליל שבועות עבור החילונים העירוניים, שכבר אינם יכולים למצוא מענה בחגי הביכורים הקיבוציים, הוסיף לצורך למצוא מענה לחלל שנוצר (צבר בן יהושע ושורק, 2011).

שנים האחרונות מתגבש במרחב החילוני מפעל לימוד חדש המבקש ליצור קשת רחבה של שיח פלורליסטי ועיון סביב תשעה באב. מכאן עולה השאלה אם צמיחתו של מפעל לימוד חדש סביב תשעה באב מלמדת על כינונו של לימוד הזה במהותו לתיקון ליל שבועות. שאלה זו מועצמת מאחר שמהותו הבסיסית של תשעה באב היא **דתית** גרידא. מדובר בתאריך היסטורי המבליט מחד גיסא את השפעת שבר החורבן על בניינה הרוחני של האומה, ומאידך גיסא מנציח את מקומו הרם של בית המקדש בתודעת העם היהודי תוך עוררות הזיקה העמוקה של עם ישראל לימי הזוהר שבהם עמד המקדש על תלו.

מאפייני הלימוד החילוני למקורות היהדות

דיוקן הלומדים במפעלי הלימוד החילוני מצטייר תמונה ברורה למדי של אופי האוכלוסייה המשתתפת בחוויית הלימוד המוצעת בהם. בדרך כלל מדובר בלומדים בעלי רקע וניסיון חיים מגוון, מוצאו של הרוב המכריע הוא אשכנזי, ורבים מהם בעלי השכלה אקדמית פורמלית (הכהן וולף ואמזלג באהר, 2003).

המחקרים הדנים במפעל הלימוד החילוני סביב היהדות ומקורותיה, העניקו תשתית נרחבת לאופן שבו מבקשים הלומדים במרחב זה את היהדות. הלומדים החילוניים המשתתפים במפעל הלימוד החילוני של היהדות, חוברים אליה באמצעות מערך פעולות אורייני שעיקרו עיון אינטלקטואלי במקורות היצירה התרבותית שהיא מציעה (שלג, 2010). אופן זה של עיסוק ביהדות תורם להתפתחותה של היהדות החילונית כמערכת זהותית וכמפעל אינטלקטואלי-טקסטואלי של פרשנות המסורת אשר חלק גדול מן הפעילות הפרשנית המתקיימת בו, מכוון לזיהויים של ערכים אוניברסליים-ליברליים בתוך הטקסטים, בהתאם לעקרונות בעלי אופי פלורליסטי (ידגר, 2012).

העיון המשותף בטקסט והשיח על הטקסט ופרשנותו מראים כיצד השימוש בשפה הוא מכשיר לסימון מרחב הזהות של קהילה חברתית (Grant, 1997). השימוש בשפה בתהליך הלימוד מעצים את הקשר העמוק המלכד בין שפה לחברה, בהיות הלשון אוגדן המקפל סמני שיח מוסכמים המשקפים את מהותם של המשויכים לקהילה החברתית ואת הרעיונות המשותפים שלהם (שם).

הלומדים החילוניים רואים בטקסט מקור תרבותי היסטורי, ואינם חשים מחויבות לפרשנות הדתית המקובלת. עם זאת, יש התובעים לא להסתפק בעצם הבקאות במקורות היהודיים אלא להפוך את הלימוד האינטלקטואלי ללימוד שיש לו משמעות אישית ושיוצק תוכן חדש לזהותם היהודית הקשורה בתודעת שייכות, זיכרון היסטורי, תחושת גורל, תפיסות, אמונות, ערכים, אורחות חיים, דפוסי התנהגות וכיוצא באלה (כהן, 2006).

השיבה המחודשת ליהדות קשורה בקשר עמוק לזהות האתנית של מבקש היהדות, מאחר שהיא נובעת דווקא מתוך תחושה של שייכות לרעיון היהודי ומתוך תודעת זהות יהודית על שלל המורכבויות הטמונות בה (חמו, 2009). ממקום זה מגיעים הלומדים למסע אינטלקטואלי מעמיק בטקסטים שמציע ארון הספרים היהודי, שתכליתו העיקרית – כפי שעולה גם ממחקרים – לברר משמעויות בתחום היהדות ולהטעין את מרחבי התודעה האישית שלהם בידע בתחומי היהדות (הכהן וולף ואמזלג באהר, 2003). רשמיו של מסע זה ניכרים בתודעת הזהות המתגבשת של הלומדים ביחס ליהדות, שהיא מרכיב יסוד של זהותם האתנית.

אף שכל ההתארגנויות בתחום ההתחדשות היהודית נעות סביב ממדים שונים של זהות יהודית קולקטיבית חילונית, הרי ניתן למצוא בהן מגוון עשיר של כיווני פעולה המונעים על ידי מערכות ערכים שונות. הן מדגישות מחד גיסא את אופייה האורייני והתרבותי של התופעה, ומאידך גיסא מבליטות את הממדים החווייתיים שלה (אזולאי, 2006).

מכל מקום, ההבדלים בין כיווני הפעולה השונים במרחב הלימוד היהודי החילוני מלמדים על היווצרות תנועה חברתית שבמוקדה המאבק להגדרת זהות יהודית חילונית, יותר משמלמדים על היווצרותה של תנועה חברתית בעלת אידאולוגיה ברורה וקוהרנטית.

בין חילוניות ליהדות

המונח "סקולריזציה" (חילון) מציין שתי משמעויות שביסוד מהותו הרעיונית של החילון: האחת מגלמת עזיבת הדת או שחרור מהשפעתה, ואילו האחרת היא העברה או תרגום של סמלים, ערכים ומושגים שהתפתחו בחסות הדת והומרו להקשר חילוני ולצרכים חילוניים (כ"ץ, 1982). בתוך כך תופעת ההתחדשות היהודית במרחב החילוני מגלמת לעומק את האופן שבו מושגי יסוד, ערכים וסמלים אשר נחשבים קשורים מטבעם לרעיונות בעלי אופי דתי, מקבלים משמעות חילונית ומודרנית. בזה היהדות החילונית מתרגמת מחדש ערכים ומושגים אשר ינקו את מהותם מן ההווה של היהדות האורתודוקסית, וכך מאצילה על היהדות צביון תרבותי בעודה מבקשת להרחיק אותה מן המרכיבים הדתיים שלה. תרגום זה מתבטא באופן פרשנותה של היהדות החילונית למקורות היהדות, בניכוס ערכים הטבועים בעומקה של היהדות הדתית וביציקת משמעויות מודרניות חילוניות בערכים אלו, בעריכת טקסים יהודיים אלטרנטיביים הפורצים את גבולות הריטואל המסורתי הנהוג בהם בתחומי היהדות הדתית הממוסדת ובחדשנות בתחומי ההלכה (אזולאי, 2006). אלו ועוד מעידים על דפוס פעולה שיטתי, שהוא חלק חשוב במאבקה של היהדות החילונית על סימון הטריטוריה שלה בתחומי היהדות ובמרחב סמליה ועל ערעור ההגמוניה האבסולוטית של הדת הממוסדת על היהדות.

התרופפות המטא-נרטיב הציוני בישראל, אשר היה עוגן המשמעות העיקרי של הזהות היהודית החילונית בשיח הציבורי בישראל, הותירה את ציבור היהודים החילוניים בישראל כמעט ללא עוגן נרטיבי שבכוחו לקשר בינם ובין היהדות. היעדר עוגן כזה מהווה עבור הציבור היהודי החילוני קושי של ממש לנסח את רצונו לעסוק בזהותו היהודית-ישראלית (ידגר וליבמן, 2006). בזה תופעת ההתחדשות היהודית מייצגת במידה ניכרת את הצורך של ציבור זה בחיפוש אחר נרטיב מחודש שיתווה את גבולות ההקשר בין היהדות לבינו. פעולת התרגום מחדש של היהדות מאפשרת לציבור החילוני להבנות את הזהות היהודית על פי תפיסת עולמו וערכיו, היונקים השראה מן המקורות היהודיים, אך בה בעת הם משולבים בהקשר רעיוני חילוני המהווה בסיס לגיבושה של תודעת זהות יהודית חדשה (גודמן ויונה, 2004).

בעידן שבו האדם נדרש לבטא את האותנטיות שלו (Taylor, 1971), שאלת הרכיב היהודי בזהותם של היהודים החילוניים נעשית שאלה דחופה בעניין הפרקטיקות הסמליות שיהודים חילוניים נדרשים להיאבק באמצעותן כדי לעדכן את הונם התרבותי וכדי לשמר את מעמדם בשדה החברתי-תרבותי (שגיב ולומסקיפדר, 2007). בעניין זה, למשל, תיארו ליבמן ודון-ליבמן (Liebman & Don- Yehiya, 1983) מצב של נקיטת פעולות המובילות להרחבתה של היהדות ולהחלתה גם בעולם מתחדש. לטענת החוקרים, מדובר בצורך של קבוצות חברתיות מוגדרות לקשור אלמנטים

הקשורים ביהדות, גם לתחומים שבהם אין היא מתגדרת באופן אותנטי. לדידם, צורך זה צומח מהקושי לשמר את היהדות במציאות הדינמית, בשדה הממוסד, "המיושן", אשר פיתח את ההכרח לנתב אותה גם למישורים חדשניים, בבחינת יצירת אידאולוגיה כמענה על מצב של מצוקה קיומית (Geertz, 1973). בתוך כך ההתעוררות הרוחנית, המבקשת למצוא ביטוי חדש ליהדות שאינה מתגדרת באלמנטים הממוסדים המוכרים, מגלמת במובנים רבים פיתוח של אידאולוגיה בקרב קבוצות חברתיות בעשורים האחרונים, כתגובה לתהליכים בתחומי החברה והפוליטיקה בישראל.

"הקדושה הציונית" של הכותל המערבי

הציונות הדתית משתמשת גם היא בשיטת התרגום מחדש בהעניקה לסמלים בעלי משמעות לאומית סימבוליזם של קדושה. זהו יסוד מכוון בהגשמת הגותו של מורה הדרך הרוחני של זרם זה ביהדות, הראי"ה קוק. למשל, פעולת ההתיישבות החלוצית החילונית בעיני הראי"ה קוק לא הייתה פעילות חומרית גרידא, אלא ביטאה פעולה אשר טמון בה גרעין של קדושה והמשמשת מכשיר לכינון הגאולה (שוורץ, 1997).

תרגום המשמעות האותנטית היצוקה במושג או ערך למשמעות בעלת ערך אחר ניכר כאסטרטגיה שימושית גם ביהדות החילונית, אף כי בכיוונים הפוכים. הווה אומר, אם הציונות הדתית דוגלת בתפירת לבוש בעל משמעות רוחנית למושגים שמטבעם משויכים לשדה הלאומי, הרי היהדות החילונית מבקשת "לתפור" לבוש בעל ערך לאומי חילוני למושגים שמטבעם משויכים לשדה היהדות האורתודוקסי או נתפסים כך. זהו חלק ממפעל יצירתה של "קדושה ציונית" (ספוזניק, 2009) המקפלת שורה ארוכה של סמלים, שיח ריטואליים, חגים ופולחנים ציוניים חדשים ומחודשים שביסוד עיצובה של יהדות הנשענת על סמלים תרבותיים.

פיטר ברגר סבור בספרו **החופה הקדושה** (Berger, 1990) כי בייחוס קדושה לתופעות, לחפצים ולסמלים, ובהשלכה – לעולם כולו, טמון דחף ליצירת משמעות הנולד מתוך חשש להידרדרות למצב של אנומליה שהיא תוצאה של הוויה נטולת משמעות. לכן היהדות החילונית מבקשת לייצר מרחב של משמעות בתחומי היהדות באמצעות ייחוס קדושה חדשה בעלת משמעויות חילוניות לסמלים ולערכים הטמונים בבסיסה של היהדות האורתודוקסית.

הכותל המערבי הוא אחד מן הסמלים המובהקים של היהדות האורתודוקסית שבו יצקה היהדות החילונית הציונית נרטיבים של קדושה חדשה. היחס אל הכותל עבר תהליך של הלאמה בקרב חוגים ציוניים של היישוב העברי ככל שהלכו ותססו המתחים שבין יהודים למוסלמים (שפירא, 1992). לתפילה ולתחנונים שהופנו כלפי הכותל נוסף ממד חדש שהתבטא בריטואלים אזרחיים ובהפגנות פוליטיות, ועוצב מחדש כסמל המשלב מוטיבים של איום קיומי ועמידת גבורה, חורבן ותחייה כאחד.

במסגרת הניסיון להבין את המניע שבגללו בתרה היהדות החילונית בתשעה באב למוקד שסביבו נרקם מערך רחב של לימוד, הלאמת הכותל באמצעות יציקת "קדושה ציונית" ומשמעויות בעלות ערך חילוני במהותו נדמית לאחת מניצניו של הלימוד החילוני סביב מועד זה. במהותו של תשעה באב מגולמים נרטיבים בעלי יסוד דתי, והיהדות האורתודוקסית משמרת אותו כיום של אבל, שעיקרו בצום ובאמירת קינות על חורבנה של ירושלים. מכאן שהבחירה בו למוקד של לימוד חילוני מסקרנת, ופותחת צוהר לבחינת הנושא מקרוב בניסיון להבין מהם כיווני הרוח הנושבים מחיקה

של היהדות החילונית בעודה מבקשת לנבור במשמעות היום באמצעות מערך הלימוד שהיא רוקמת סביבו.

מתודולוגיה

שיטת המחקר היא איכותנית-פרשנית דדוקטיבית, ומבוססת על ניתוח תוכן והתחקות אחר המוטיבים הסימבוליים והמשמעויות הסמויות הנגזרות ממנו (Van Dijk, 2001). השיטה תעזור להבין אילו משמעויות טמונות בבחירת היהדות החילונית בתשעה באב למוקד שסביבו נרקם מערך רחב של לימוד.

ראשיתו של הליך המחקר הייתה קריאה מגלה של התוכן הפרסומי הכתוב אשר הוצג בחודש אב של שנת תשע"ה באתר האינטרנט "פנים" המשמש בית ארגוני ורעיוני לעשרות ארגוני התחדשות יהודית הפועלים בישראל. באתר רוכזו כל המוקדים שבהם התקיים לימוד ליל תשעה באב, תחת הכותרת "תשע בכיכר", ותואר ביחס לכל מוקד התוכן הכללי של הלימוד שהתקיים בו. מטרת הקריאה המגלה של התוכן הפרסומי באתר הייתה לאתר דפוסים שונים החוזרים ועולים בתוכני הלימוד שמציעים כלל המוקדים. לשם כך שימשה מתודה שהציע רולאן בארת' (Barthes, 1974) לאיתור משמעויות בטקסט באמצעות קודים אשר כל אחד מהם בוחן אספקט אחר של הטקסט. המשמעויות בטקסט אותרו באמצעות שימוש בשני קודים מתוך המתודה של בארת' – הקוד התרבותי והקוד המסמן – מאחר שיש בהם כדי לענות על תחום התוכן של המחקר.

ניתן להגדיר טקסט "נתוני מחקר הלקוחים משיח דבור, כתוב או מקוון ומובאים להמחשת נושא מסוים שהוגדר מראש או מאפשרים לחוקר לזהות, לתאר ולפרש תופעות שטרם נחקרו" (קופרברג, 2010: 14-15). בהיבט זה התוכן הפרסומי הכתוב באתר 'פנים' היה הליבה הטקסטואלית שמתוכה נדלו ממצאי המחקר הנוכחי.

הקוד התרבותי (The Cultural Code) משמש לבחינת פרטים המרפרפים אל ידע חברתי-תרבותי שמחוץ לנרטיב ומתקשר אל אוטוריטות תרבותיות וחשיבה קהילתית.

הקוד המסמן (The Semic Code) משמש לאיתור ביטויים קונוטטיביים בנרטיב אשר מסייעים בבניית האיכות והעומק של התחום הנחקר. הקוד המסמן מבקש לאתר את המוטיבים הדומיננטיים העולים מתוך הטקסט.

איתור המשמעויות בתוכן המתואר בלוחות הפרסום של אתר 'פנים', הוביל ליצירת קטגוריות המייצגות את הקשר בין התכנים השונים. הקטגוריות מלמדות על הנרטיבים, על המוטיבים ועל המשמעויות הגלויות והסמויות (איילון וצבר בן יהושע, 2010) המוטמעים בתוכן הפרסומי המוצע באתר 'פנים'. ניתוח התוכן העלה שלוש קטגוריות המלמדות על הנרטיבים ועל המוטיבים המוטמעים בתוכן המוצע במסגרת מעגלי הלימוד:

1. לימוד לשם יצירת שיח ערכי באמצעות סיפור המגילה.
2. לימוד לשם תרגום מחודש, אקטואלי ורלוונטי של מושגי יסוד הנקשרים במועד.
3. לימוד כפשוטו: לימוד האירוע בהקשרו הספרותי וההיסטורי גרידא.

בסיס הנתונים אשר נתגבש בעקבות הקריאה המגלה של התוכן, פירוקו וניתוחו הוביל לגיבושה של תאוריה המעוגנת בשדה (Strauss, 1987), המקפלת את מכלול המשמעויות שהתקבלו בניתוח הממצאים.

מלבד פילוח התוכן כדי לאתר משמעויות בטקסט נעשה גם פילוח של המקומות הגאוגרפיים שבהם התקיים לימוד חילוני לתשעה באב. מפילוח זה ניתן ללמוד באילו אזורים גאוגרפיים התקיים לימוד בתדירות גבוהה ובאילו אזורים התקיים לימוד בתדירות נמוכה או לא התקיים כלל. ההנחה הייתה שפילוח זה עשוי להוות מכשיר נוסף בהארת ממצאי המחקר, והוא אפשר להתבונן ממבט "מרחף" בהתפלגות מוקדי הלימוד החילוני בט' באב, והתקבלה ממנו הפריסה שלהלן:

אזור	התפלגות לפי מחוזות	התפלגות לפי כמות מספרית של מוקדי הלימוד במחוזות השונים
צפון	עשרה יישובים	עשרה מוקדים. חסרים המספרים של המחוזות האחרים
דרום	שלושה יישובים	ארבעה מוקדים
מרכז	שמונה יישובים	11 מוקדים
ירושלים	ארבעה יישובים	14 מוקדים

ממצאים

הממצאים יוצגו בהתאם לקטגוריות שפולחו בשלב ניתוח הנתונים לאחר קריאת התוכן, והם משקפים את עיקר התוכן הפרסומי ביחס למעגלי השיח שהוצעו במוקדי הלימוד השונים בלשון הניסוח כפי שהובאה באתר 'פנים'. יש שהמיון בין הקטגוריה הראשונה לשנייה אינו חד-ערכי, ומוטיבים אחדים ניתנים לשיוך הן לקטגוריה הראשונה הן לשנייה.

כאמור, ניתוח התוכן העלה שלוש קטגוריות המלמדות על הנרטיבים והמוטיבים המוטמעים בתוכן שהוצע במעגלי הלימוד. התכנים המאוגדים תחת כל קטגוריה עשויים להשיב על השאלה מהי מטרת הלימוד החילוני בהקשר של ט' באב.

טבלה 1: פילוח קטגוריאל של תוכן מעגלי הלימוד

קטגוריה	שם מעגל הלימוד	פירוט נושאי הלימוד	ארגון אחראי
קטגוריה א': לימוד לשם יצירת שיח ערכי דרך סיפור המגילה	"נביאי זעם ונביאי תקווה"	לצד החורבן הלאומי שמציין ט' באב, נמצאים סיפוריהם של הפרטים המתארים מציאות של שבר מחד ומאידך, של בניה מחדש. בשנה זו, בחרנו להקדיש את ערב ט' באב לסיפורי הנשים והאנשים הפרטיים החיים בעתות חורבן ומשבר. לקולותיהם של היחידים, אלה המתקוממים ואלה המוצאים ומציעים נחמה. במהלך הערב ישולבו קטעי קריאה מוטעמת במגילת איכה, שירים, לימוד ושיח.	בתי מדרש עלמא וביני"ה
	"תפילת ט' באב שוויונית בכותל"	מוזמנים להצטרף לקריאת מגילת איכה שוויונית בכותל בערב ט' באב – מעריב וקריאת מגילה.	התנועה המסורתית, רחבת הכותל
	"על אלה אני בוכיה"	בין חורבנה של ירושלים לחורבנה של האישה. מבט אישי וחברתי על חורבן ותקומה אחריות חברתית מול חוויה אישית.	בית הכנסת הרפורמי ברכת שלום (מודיעין, רחובות, רמלה)
	"חשבון נפש חברתי"	מפגש קהילתי בערב ט' באב על חשבון נפש חברתי – לימוד ושיח בעקבות המדרש 'שוליה של נגרי'.	בית מדרש אלול, ירושלים
קטגוריה ב': לימוד לשם תרגום מחדש, אקטואלי ורלוונטי של מושגי יסוד הנקשרים בט' באב	"אהבת חינם"	ערב לכבוד ט' באב הכולל קריאת מגילת איכה, לימוד ושיח. הקהילה הרפורמית בבית השיטה בשיתוף עם אנשי מעלה גלבע.	התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת קיבוץ בית השיטה, עמק חרוד, בית שאן
	"החורבן הגדול"	אנחנו לא בוכים על בית המקדש שחרב, אנחנו בוכים על החברה השסועה והמדממת שלנו כאן בישראל של שנת 2015. ערב ט' באב תשע"ה, כאן בגבעת עדה, מפגש של לימוד במגילת איכה, ניגונים ומזיגת תוכן משמעותי ועכשווי לחג עתיק של חורבן.	המניין הרפורמי "זיכרון יעקב" בבנימינה
	"נחלתנו נהפכה לזרים, בתינו לנכרים"	תפילה משותפת עם הקהילות המסורתיות. בתכנית: קריאת איכה וקינוח, פאנל ושיחה סביב הנושא- מהו "בית" לאור חורבן בית ראשון ושני. נתארח בבית הכנסת של הקהילה המסורתית "ידיד נפש".	התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת יזמ"ה, בית הכנסת של הקהילה המסורתית "ידיד נפש", כרמיאל, מודיעין, הוד השרון
קטגוריה ג': לימוד לשם תרגום מחדש, אקטואלי ורלוונטי של מושגי יסוד הנקשרים בט' באב	"מעמד תשעה באב וסדנה מעשית: 'שבר' ותיקון" – על ליווי רוחני	מעמד ט' באב כולל: תפילת ערבית וקריאת מגילת איכה... ולאחר מכן, סדנה מעשית מיוחדת...: "שבר ותיקון" – על ליווי רוחני.	התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת הר-אל, ירושלים
	"הקדיש והקדושה"	20:00 הבדלה 20:10 קריאה מגילת איכה לאור הנרות 21:00 ניגונים לט' באב 21:15 לימוד ושיחה פתוחה – "הקדיש" – מובנו ומשמעותו לאורך הדורות ועבורנו, אלטרנטיבות חילוניות ואחרות לטקסט המסורתי.	התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת ידיד נפש, כרמיאל.

הצגת היחיד "מיי פירסט סוני" – לסיפור התפוררותה של משפחה תל אביבית מנקודת מבטו של יותם בן האחת-עשרה, ילד אחוז בדיבוק של תיעוד, המקליט בטיפי הילדים שלו – "מיי פירסט סוני" – את כל קורותיה של משפחתו. ואז – שיח "הבית שלנו – מפורענות לנחמה".	"החטא שלפני הט"	ארגון עולמות-ניצנים (יהדות, ציונות, ישראליות)
ערב לתושבי האזור. הערב עוסק בחלום, שברו ותיקונו. נתחיל בקריאת מגילה, נמשיך בשיח של שלושה סיפורים אישיים הקשורים בחלום הציוני ושברו. ונסיים במעגלי שיח העוסקים באיחוי השברים.	"החלום, שברו ותיקונו"	המדרשה באורנים
מפגש קהילתי לילי – נשב על הארץ, ערבית ומגילת איכה. ונשוחח על משמעות הנחמה עם חברי הקהילה.	"ערב של נחמה"	קהילת 'יחד', מודיעין
התכנסות, קריאת מגילת איכה ופאנל "מחורבן לתקווה" בהיבט הפסיכולוגי, הכלכלי-חברתי והמגדרי.	"מחורבן לתקווה"	התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת מעלות טבעון
לאחר תפילת הערבית וקריאת מגילת איכה נצא לסיור... הסיור יתמקד באזור רחביה טלביה, בנושא "לכל בית יש שם". נסיים את הסיור בצמוד לתיאטרון ירושלים. הסיור מיועד למבוגרים וילדים כאחד.	"לכל בית יש שם"	התנועה המסורתית, הקהילה המסורתית-משפחתית בבית הכרם
ערב שיח... מי צריך תשעה באב עכשיו?	"מי צריך תשעה באב עכשיו?"	התנועה ליהדות מתקדמת רפורמית, קהילת בבת עין
בין אינטרס לבין זיקה בחברה הישראלית: במעבר בין השבת לבין ט' באב נקרא את מגילת איכה עם הסברים ונלמד גמרא ממסכת סוכה העוסקת בקהילת אלכסנדריה המשופעת טוב אך סופה בהרס שבא עליה. נשאל מה ניתן ללמוד מהעבר על המציאות העכשווית.	"אשליה של גאולה"	בית מדרש אלול – קהילות לומדות
"מבכי האבל לבכיו של תינוק: על אובדן ותקווה בתשעה באב".	"משבר לתקווה בישראל של היום"	הקהילה הרפורמית בשוהם
נקרא את מגילת איכה, נשיר קינות ושירי ירושלים, ונדבר על משמעות ט' באב בימינו. כולם מוזמנים	"משמעות ט' באב בימינו"	התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת 'אמת ושלוש', נהריה
אנחנו לא בוכים על בית המקדש שחרב, אנחנו בוכים על החברה השסועה והמדממת שלנו כאן בישראל של שנת 2015. ערב ט' באב תשע"ה, כאן בגבעת עדה, מפגש של לימוד במגילת איכה, ניגונים ומזיגת תוכן משמעותי ועכשווי לחג עתיק של חורבן.	"החורבן הגדול"	המניין הרפורמי בבנימינה
מרכז הרצוג מזמין את הציבור הרחב לערב של לימוד ושיח על החורבן, על אלוהים ועל התקווה בימים ההם ובזמן הזה. בתכנית: מעגלי לימוד מקבילים: "משיב נפש": חוסן נפשי לאחר החורבן. עיון באגדות חז"ל... "למה תהיה כאיש נדהם!?" אלוהים בהיסטוריה... הכניסה חופשית.	"על אלה אני בוכייה"	מרכז הרצוג, קיבוץ עין צורים
ערב מיוחד לתשעה באב: קריאת מגילת איכה ולאחריה שיחה... על "הסדר הישראלי החדש". הערב ילווה בתרגום סימולטני לאנגלית.	"חלום ושבתו"	תנועת תיקון לשניו פני החברה בתרבות בישראל

עמותת פותח שערים – בית מדרש ישראלי מעורב	הארוע יישוב את סיוס הצוס והאכילה שלאחריו עם לימוד ושיח על דרכים להתחדשות בכל תחומי החיים.	"מחורבן להתחדשות – לאן יוצאים מט' באב?"	קטגוריה ג': לימוד כפשוטו: לימוד האירוע בהקשרו הספרותי וההיסטורי י גרידא
התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת מבקשי דרך	נפתח בקריאת מגילת איכה, ונמשיך עם הרצאה... דמותה של ירושלים במקורות יוניים ורומיים על ייסוד העיר, בית המקדש ופולחנו, ואירועים היסטוריים הקשורים לירושלים.	"דמותה של ירושלים במקורות יוניים ורומיים"	
קהילת ניגון הלב – מסורת וחינוך בעמק	בתוכנית: דברים קצרים על מגילת איכה מאת מיכל שפירא. קריאת מגילת-איכה ע"י אנשי ניגון הלב וחברים. ואז "איכה היתה פאלמנה" – מעשה באלמנה אחת שהיתה נוברת בגללי בהמות... במהלך הערב נשיר ניגוני קרליבך למגילת איכה. הכניסה חופשית.	"חוויה של קריאה, ניגונים ולמוד"	
התנועה ליהדות מתקדמת, קהילת צור הדסה	נפתח בקריאת איכה. נמשיך עם ההרצאה "היהודים במבוך ספרדי – מקומם הייחודי של היהודים בהבניית הזהות הלאומית הספרדית במהלך ההיסטוריה".	"היהודים במבוך ספרדי"	
תנועת התעוררות	ניפגש, נדבר, נלך ובעיקר נקשיב. אירוע ט' באב המסורתי של תנועת התעוררות בשיתוף עם 'שבת בבוקר' – קריאת מגילת איכה בהובלת חברות וחברי קהילת "שבת בבוקר" משולבת בקטעי פואטרי סלאם של מיטב המשוררים הירושלמים: יונתן בלומנפלד, עמית צפריר, רייצ'ל בייטש- פלדמן, אמיר חרש ושי עבדת. במקביל, מעגלי שיח. יש להרשם לסיור או למעגל השיח.	"איכה – פואטרי סלאם"	
התנועה ליהדות מתקדמת, בית דניאל	ט' באב בבית דניאל בסימן גלות. הערב יחל במעמד תפילה וקריאה מסורתית של מגילת איכה לאור נרות, בשילוב קטעי נגינה ושירה. וב-21: 30 יתקיימו שיעורים במקביל... על ראשית תופעת הגלות בהיסטוריה של עם ישראל... סדנת כתיבה בנושא 'גלות הייאוש וגלות הגאולה'. בשיתוף סדנאות הבית.	"על נהרות בבל"	
קהילת קודש וחול – יהדות מתקדמת (רפורמית)	קריאת איכה בטעמים: קריאה בשירי חורבן עתיקים וחדשים, ושיח אישי. אירוע משותף לקהילת 'קודש וחול' והקהילה המסורתית 'וחול ימים' בנאות שושנים.	"איכה"	
בית מדרש אלול	ערב לימוד ושיחה לתשעה באב לאור נרות ועשיות בככר דניה, על מחצלות וכסאות נמוכים. נלמד את קינת "אלי ציון ועריה", נשוחח על משמעות "אם אשכחך ירושלים" בהקשר החורבן, ונחתום בשיחה... על שימור בירושלים ובשכונה.	"אם אשכחך ירושלים"	
קהילת נתן-יה	לכבוד ט' באב נלמד על ירמיהו וההיסטוריה שלו, נדון במי רוצה להיות נביא? והיכן מקומו של הנביא בראיית ירמיהו.	"ירמיהו"	
קהילת בית שמואלי, התנועה ליהדות מתקדמת	ערב פיוטי קינות לתשעה באב. הערב יהיה בהשתתפות פעילה של חברי הקהילה ואורחים נוספים, אשר יפרשו את הפיוטים השונים. את האירוע ילוו חברי להקת פרויקט "עמוק בלב" – יוצאי בית ספר למוזיקה של האוניברסיטה העברית בירושלים.	"ערב פיוטי קינות לתשעה באב"	
מכון נווה שכטר למדעי היהדות	קריאת מגילת איכה ולימוד על החלופות העכשוויות לשפה האמונית בעידן פוסט מקדשי.	"ממקדש הדממה לדמעת המקדש"	

עתיד במדבר	קריאת המגילה ולימוד קינות, וב-30: 21 הרצאה... בה יחשפו לפנינו פרטים חדשים על מרכזיותה של ירושלים בעבר, העיר שבה הכל התחיל, ומתוך תגליות אלה נביט גם אל ההווה של העיר במבט הצופה פני עתיד.	"תגליות מעיר דוד"	
------------	---	----------------------	--

דיון

בטרם נדון בממצאים בפירוט, ראוי לתת את הדעת לניסוחה של הכותרת הראשית של האתר המרכז את מעגלי הלימוד: "תשעה באב **ישראלי**".

נראה כי כותרת זו מאגדת את עיקרי ההיבטים הרעיוניים הגלומים במפעל הלימוד בחסותה של היהדות החילונית סביב תשעה באב. הבחירה בכותרת כזאת מגלמת את שינועו של התאריך בעל הנרטיבים הדתיים לאפיקים בעלי אופי חילוני המעוגנים לא רק ביהדות הדתית הממוסדת הנתפסת כבעלת ההגמוניה על לוח השנה העברי. הכותרת לכשעצמה רומזת על כיוונים חדשים ביחס לתשעה באב, המבשרים על משב הרוח החדשה הפועמת בלבה של היהדות החילונית ביחסה למקורותיה ולסמליה של היהדות.

הממצאים מלמדים כי האבל, החורבן והקינה על ירושלים שחרבה, אינם גורם המזמין עיון מעמיק עבור היהדות החילונית. על מנת שאלו יהיו רלוונטיים עבורה, יש צורך בהתבוננות בהיבטים הנגזרים מן השבר והחוברים למציאות המאפיינת את החברה הישראלית. כך התאריך העברי נהפך לתאריך ישראלי, אינו מתגדר עוד בהיבטים המצומצמים של שבר וגלות, חורבן וגאולה, והשיח על אודותיו מתרחב להיבטים העוטפים אותו ומעניקים לו רלוונטיות.

היהדות החילונית פורצת את גבולות השיח הדתי על ירושלים, ומרחיבה את גבולותיו לאפיקים נוספים השאובים מן ההווי התרבותי והערכי החילוני שלה. יש בזה מעין ערעור על הראייה המקודשת בירושלים סמל דתי בשיח האורתודוקסי, וערעור זה נובע מן הרצון לכונן עבורה שיח חדש, חילוני, היוצא מתוך המקורות היהודיים, אך מוצא בהם את נקודת החיבור ליהודי החילוני.

כפי שניתן ללמוד מן הממצאים, הלימוד החילוני על תשעה באב נפתח כמעט תמיד בעיון במקור הראשוני (הקריאה במגילת איכה). אולם עיון זה הוא נקודת זינוק ראשית המשמשת מכשיר לעיון נרחב במקורות התרבותיים החוברים להיבטים היצוקים במגילה.

שלוש הקטגוריות שבהן מתגדרים התכנים השונים העומדים בלבו של מעגל הלימוד החילוני בטי' באב, מלמדות כי סיפור החורבן המתואר במגילת איכה אינו נותר במסגרת המצומצמת של זיכרון החורבן גרידא, אלא נע בתנועה חדשה תוך כינוסו בקריאה מחודשת להקשרים נוספים. הקטגוריה השלישית מלמדת כי סיפור החורבן המתואר במגילה מזמן עיון בהיבטים הלשוניים המאפיינים שלה. כך המגילה פותחת צוהר להבנת הכלים הספרותיים שבאמצעותם עוצבו טקסטים מכוננים, להעמקה בשירה העברית הדנה במשמעות של המושג "חורבן" בהיבטיו השונים, ולהעמקה בהקשרים ההיסטוריים שחוברים אל סיפור החורבן. בזה התכנים המכונסים בקטגוריה השלישית אמנם נעים מתוך הגבולות המצומצמים של זיכרון החורבן אל עבר הקשרים אחרים, אולם התנועה עדיין אינה רחבה ופורצת.

ואולם התכנים המכונסים בקטגוריה הראשונה והשנייה פורצים בתנועה רחבה יותר את תיאור החורבן, ולא מותירים את הלימוד בתוך ההקשר המצומצם של זיכרונו. הם קוראים לטשטוש הדיכטומיה במהותו הדתית של תשעה באב, ומגולם בהם הרצון להיות שותפים לתהליך מתמשך של פרשנות הטקסט ושל מחשבה עליו תוך שאיבת הרעיונות המרכזיים הגלומים בו והשלכתם אל ההווה.

בלימוד החילוני החורבן ההיסטורי של ירושלים רלוונטי לקשיים של היום בהיותו משקף סיאוב חברתי. "הבית", שבמגילת איכה מיוחס למוכן הפיזי של בית המקדש, מקבל משמעות רחבה בלימוד החילוני, ונהפך למטפורה נרחבת המייצגת את כלל החברה הישראלית ואת הערכים המכוננים שלה. הלימוד החילוני על תשעה באב הולם מערך של ערכים אשר בעת הזו מתקיימים סביבם מאבקים חברתיים ופוליטיים לא מעטים, למשל ערך השוויון, ערך הפלורליזם, מעמד האישה, היחס לאחר. אלה נדלים בלימוד החילוני מתוך מגילת איכה באמצעות יצירת הקשרים בין העבר להווה.

מן הממצאים עולה כי מעגלי לימוד רבים מאורגנים בחסות קהילות המזוהות עם היהדות המתקדמת, לצד יזמות של לימוד פלורליסטי בבתי מדרש חילוניים. מכאן למדים על שילוב ידיים של היהדות החילונית עם ארגוני היהדות המתקדמת במסגרת המאבק הפוליטי-חברתי נגד מיסודה הגורף של היהדות בין כותלי האורתודוקסיה. תשעה באב הוא גורם מזמן לשיתוף פעולה בין השתיים. שיתוף הפעולה הזה הולם את העובדה שהיזמה הראשונית להתהוותה של התחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל נעוצה בקשר שנקרם בין התנועה ליהדות מתקדמת בארצות הברית ובין אנשי ההתחדשות היהודית החילוניים בארץ (אזולאי, 2006). ובזיקה לתשעה באב, ניכר כי קשר זה מתהדק בגיבושם של מעגלי לימוד משותפים על תשעה באב. נתון זה מציב את התאריך העברי כגורם מזמן לקידום עמדות, מאבקים חברתיים ואידאולוגיות. למשל, ערך השוויון, מעמד האישה והיחס לאחר מתבלטים כערכים חשובים המעלים קולות של מחאה פוליטית, של חשש וחרדה מפני עתיד החברה ובהמשך גם של עתיד המדינה. כל אלה הם הסב-טקסט של הלימוד החילוני בתשעה באב בהיותם ערכים "מדוברים" מרכזיים במוקדי שיח שונים בשדה הפוליטי-חברתי בישראל.

ממצא זה מתבלט עוד משום שהתרחבות תופעת ההתחדשות היהודית והפיכתה לקולקטיבית הייתה קשורה בשנותיה הראשונות בתופעות של מחאה חברתית וערכית בחברה הישראלית (בן אליעזר, 1999), והממצאים מעידים על שימורה של מציאות זו במשך השנים.

מעבר למשמעויות הנובעות מתוך תוכני הלימוד הניצבים במוקד השיח החילוני על תשעה באב, יש מקום לדון גם בממצאים העולים מן התפרוסת הגאוגרפית של מעגלי הלימוד. אלו מלמדים כי למרות התאוצה ההולכת וגוברת של הלימוד היהודי במרחב החילוני עדיין רוב מפעלי הלימוד החילוני על תשעה באב מצטמצמים בתחומי הקהילה הלומדת, ואינם פורצים אל תחומי הרחבים של המרחב החברתי בישראל.

בדו"ח מחקר משנת 2003 עמדו שתי חוקרות (הכהן וולף ואמזלג באהר, 2003) על העובדה שהלימוד בבתי המדרש הפלורליסטיים עדיין לא חצה את גבולותיה המצומצמים של הקהילה החילונית הלומדת את היהדות. מסקנותיהן הן תולדה של בחינת השפעת הלימוד אל מחוץ לגבולות בית המדרש החילוני. בחינת תחומי הגבולות הגאוגרפיים של הלימוד החילוני על תשעה באב במסגרת

המחקר הנוכחי תרמה להבנה כיצד כמעט 16 שנים לאחר הצגת נתוני הדו"ח, הלימוד החילוני עצמו (ולא השפעותיו) עדיין ממשיך להתרכז הן בתוכני גבולות הקהילה החילונית הלומדת הן במחוזות גאוגרפיים מסוימים. תופעת הלימוד החילוני עדיין לא פרצה את גבולות הפריפריה הדרומית של הארץ, ועיקר הלימוד מתרכז באזור המרכז וצפונה ממנו (המחוז הצפוני מתהדר בפריסה רחבה של מעגלי הלימוד, ודווקא בתל אביב, הנחשבת "מעוז החילונית", מוקדי הלימוד מעטים למדי). במחוז הדרומי ניכר מיעוט של מעגלי לימוד (ארבעה בלבד), ואחד מהם הוא מעגל לימוד מסורתי-אורתודוקסי (בעין צורים) המתקיים לאו דווקא במרחב חילוני.

את המידה המועטה של הלימוד החילוני לתשעה באב בדרום הארץ (ובכל הפריפריה) ניתן לנמק בפריסה גבוהה של אוכלוסיית יהודים יוצאי ארצות המזרח באזור (מאוטנר, 2009). מציאות זו, לצד ממצאי סקר משנת 2009 מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה, ולפיהם יהודים ממוצא מזרחי מדווחים על זיקה חזקה ליהדות האורתודוקסית יותר מיהודים ממוצא אשכנזי (אריאן, 2009), עשויה להסביר מדוע במרחב הדרומי תופעת הלימוד החילוני עדיין בתפרוסת נמוכה. נתון זה עולה בקנה אחד עם העובדה שנוכרה לעיל, שמוצאו של הרוב המכריע המשתתף דרך קבע בלימוד חילוני של היהדות הוא אשכנזי (ידגר, 2012).

סקר שנערך בחסות ארגון בינ"ה בשנת 2014, וביקש לחשוף את תפיסת הזהות היהודית-ישראלית של תושבי המדינה, הראה בפילוח גאוגרפי של הממצאים שבאזור ירושלים נרשמה התוצאה הגבוהה ביותר בקטגוריית "אני מרגיש יותר יהודי מאשר ישראלי" (גולן, 2014). ממצא זה הולם את העובדה כי מעגלי הלימוד של תשעה באב התקיימו רובם בירושלים ומרחבה. מעניין שהתוצאה הנמוכה ביותר בקטגוריה זו נרשמה באזור הצפון. אין היא עולה בקנה אחד עם ממצאי המחקר הנוכחי, המלמדים כי באזור זה התקיימו מעגלי לימוד לתשעה באב בפריסה גבוהה למדי.

מתוך התכנים המובילים במעגלי הלימוד החילוני לתשעה באב עולה כי המאבק על הלאמת הכותל, שעליו ניצחה הציונות החילונית בראשיתה, לובש צורה חדשה של לימוד חילוני על הכותל ועל ירושלים וסמליה. תשעה באב נהפך למועד המזמן עיסוק בנרטיבים הלאומיים של האומה, עיון במוקדים המכוננים שלה ולא רק בטקסטים המקוננים שלה. בזה החיבור למועד הוא חברתי-פוליטי, והשבר החברתי שרבים מציינים אותו, הוא מראה לשבר הציוני-לאומי. אולם מכאן גם הקינה נהפכת למושא של כינון. היא מזמנת שיח של תקומה חדשה המקדמת ערכים הטבועים בעומקה של היהדות החילונית. מכאן גם ניתן להבין את הטרמינולוגיה היצוקה במסגרת תיאור התכנים של מעגלי הלימוד. מתוך התכנים המתוארים עולה טרמינולוגיה בעלת מבנה של השוואה בין "אז" ל"היום", כשמוטיבים מתוך מגילת איכה מאפשרים יצירה של שיח עכשווי "מתכתב" עם המציאות של העבר ומשווה אותה למציאות עכשווית במובן מטפורי. כך, למשל, חורבנה של ירושלים אינו מתגדר עוד בין הגבולות של אירוע החרבת העיר, אלא מושווה לחורבן מטפורי עכשווי ומדובר יותר – חורבנה של האישה ("בין חורבנה של ירושלים לחורבנה של האישה"). בהלימה, חורבן המקדש חובר לחורבן מטפורי נוסף: חורבנה של החברה הישראלית המצטיירת בתוכני הלימוד כשסועה ומדממת ("אנחנו לא בוכים על בית המקדש שחרב. אנחנו בוכים על החברה השסועה והמדממת שלנו כאן בישראל של שנת 2015").

מבנה טרמינולוגי נוסף העולה מתיאור התכנים הנלמדים במעגלי הלימוד, הוא מבנה של היפוך מצבים, כגון "מחורבן – לתקומה", "משבר – להתחדשות", "מחורבן – לתקווה". מבנה זה מלמד כי העיון החילוני לא נותר עוד בנרטיב המצומצם של זיכרון הקינה, וכי אין הוא מבקש לשמר את

הזיכרון על מנת להעמיק במובנו של החורבן. הוא מבקש להשתמש בחורבן ובשבר על מנת להעלות על נס את חשיבותם של ערכי היסוד המכוננים את האומה והדרושים לתחייתה המחודשת: לכידות חברתית, סולידריות, יחס של שוויון המושתת על כבוד האדם. עם זאת, הוא מבקש גם להזהיר מפני עתיד חורבני הדומה למה שאירע לפני כאלפיים שנה.

אם כן, תשעה באב, שלו משמעות דתית בחברה האורתודוקסית, משנה פניו בחברה החילונית ומקבל משמעות לאומית עם הבלטת הערכים הדרושים לתחיית הלאום ולשימור הדבק המלכד שלו. יש בכך חזרה לנרטיבים הטבועים בהגותם של מנהיגי הציונות החילונית תוך חיבורם של אלו למציאות המאפיינת את החברה הישראלית בעת הזו, למאבקים שהיא מעלה על נס, ולשיח הפוליטי-חברתי האקטואלי המתקיים בה.

בטרמינולוגיה זו של היפוך מצבים עולה "ניחוח" לאומי רומנטי. החורבן משמש מכשיר להתרפקות על ימי הזוהר שקדמו לו, ומתוך כך עולה הניסיון לייצר שיח הנובר ביכולת להתגבר על החורבן במסגרת הניסיון לייצר מציאות זוהרת שקדמה לו, על ידי שימוש בערכים חילוניים וקידום. נרטיב דומה ניתן לראות גם בהגות הציונית החילונית: שימוש בתכנים המבטאים התרפקות על עברה של ירושלים, שימוש בנרטיבים שביסודם טמונה יכולת לחזור לעבר הרומנטי של האומה ולהבליט את קרנה. זהו מעשה שיש בו יסודות לאומיים. מכאן ניתן לראות את השימוש בתשעה באב להלאמת היהדות, קרי יציקת קדושה ציונית ביהדות באמצעות ערכים חילוניים.

לסיכום – ממצאי המחקר מלמדים על הקשר העמוק המלכד בין שפה לחברה, כשהשפה היא מכשיר לסימון מרחב הזהות של קהילה חברתית (Grant, 1997). שלא כתיקון שבועות המעוגן גם בסממנים חלוציים ציוניים, ומכאן גם מובן החיבור הטבעי של היהדות החילונית אליו, הרי ניתן לומר כי בחירת היהדות החילונית לחבור לתשעה באב – אירוע מכונן בהיסטוריה היהודית בעל נרטיבים דתיים ביסודם – משקף את ניסיונה לתחום את הגדרת הזהות היהודית שלה כשלוח השנה העברי הוא מכשיר של ממש בניסיון זה. אולם אם החיבור של היהדות החילונית לשבועות הוא מובן בשל היותו מאופיין בסממנים חלוציים, הרי חיבורה לתשעה באב, מועד בעל נרטיב דתי, עשוי להיות לא מובן. ממצאי המחקר מלמדים שגם בתשעה באב יוצקת היהדות החילונית את פרשנותה בתרגום חילוני חדש שהיא מעניקה למועד זה שמאפייניו דתיים. כיוון שכך, ניתן לראות בחיבורה של היהדות החילונית לתשעה באב ניסיון **לפרוץ ולהרחיב** את גבולות הגדרת הזהות היהודית שלה מחבירה למועדים בלוח השנה אשר עשויים מכורח מאפייניהם להיות "נוחים" לחבירה, כדוגמת שבועות, לחבירה למועדים הקבועים בתודעה הקולקטיבית כאירועים בעלי משמעות דתית גרידא. יש בכך ניסיון "להטביע חותם" גם על מועדים אלו, וכך להרחיב את גבולות תודעת הזהות של היהדות החילונית וערעור התפיסה הרווחת בדבר בלעדיותה של היהדות האורתודוקסית על לוח השנה העברי.

כך תשעה באב משנה פניו באמצעות הפיכתו למועד שטמונה בו קדושה ציונית בעודו מגלם שרשרת ערכים הנעוצים ביסודה של היהדות החילונית. היהדות החילונית ממצבת את עצמה בחיבור עם הנרטיבים של תשעה באב באמצעות לימוד, עיון ביקורתי משותף הנובר במקור הראשוני כדי לדלות מתוכו היבטים רלוונטיים ואקטואליים הקשורים למציאות של החברה הישראלית ולמאבקים להטמעת ערכים חילוניים בשיח החברתי בישראל.

עוד מלמדים הממצאים בעניין הלימוד החילוני על תשעה באב, על היעדר החלה רחבה יותר של הלימוד החילוני על היהדות באזורים הגאוגרפיים השונים של ישראל. הלימוד מתרכז בעיקר באזורי המרכז והצפון, ועדיין כמעט שאינו מחלחל אל הפריפריה הדרומית. נוספת לכך העובדה כי הלימוד החילוני כולל בעיקרו שיח לימודי בין משתתפים בעלי תודעת זהות יהודית זהה, ונעדר ממנו מרכיב של שיח רב-זהותי העשוי לחזק את הסולידריות בין יהודים ליהודים.

מראי מקום

אזולאי, נ' (2006). התחדשות יהודית במרחב החילוני בישראל: מתופעה לתנועה חברתית חדשה. **פוליטיקה** 18, עמ' 141-172.

איילון, י' וני צבר בן יהושע (2010). תהליך ניתוח תוכן לפי תיאוריה מעוגנת בשדה. בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני**. באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 359-382.

אלמוג, ע' (1996). דת חילונית בישראל. **מגמות** ל"ז (3), עמ' 314-339.

אריאן, א' (2009). **יהודים ישראלים – דיוקן: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל של 2009**. ירושלים: דו"ח ממצאי סקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן אבי חי.

בן אליעזר, א' (1999). האם מתהווה חברה אזרחית בישראל? פוליטיקה וזהות בעמותות החדשות. **סוציולוגיה ישראלית** ב (1), עמ' 51-97.

גודמן, י' ויי יונה (2004). מבוא: דתיות וחילוניות בישראל – אפשרויות מבט אחרות. בתוך: י' יונה ויי גודמן (עורכים), **מערבולת הזהויות – דיון ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל**. ירושלים: מכון ון ליר; תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 9-45.

וקסלר, פ' (2005). המהפכה הרוחנית צומחת מלמטה. **ארץ אחרת** 26, עמ' 26-29.

חמו, נ' (2009). משיח זהויות לעמיות יהודית. בתוך: ג' שמעוני, נ' צבר בן-יהושע וני חמו (עורכות), **עמיות יהודית – מתווה עיוני ומעשי להוראה ולמידה**. תל-אביב: בית התפוצות, עמ' 190-199.

ידגר, י' (2012). **מעבר לחילון: מסורתיות וביקורת החילונית בישראל**. ירושלים: מכון ון ליר ותל אביב: הקיבוץ המאוחד.

ידגר, י' ויי ליבמן (2006). מעבר לדיכוטומיה דתי-חילוני: המסורתיות בישראל. בתוך: א' כהן, א' בן רפאל, א' בראלי וא' יער (עורכים), **ישראל והמודרניות**. באר שבע: מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות: אוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 337-366.

כהן, א' (2006). יהודים לא-יהודים. **זהות יהודית ישראלית ואתגר הרחבת הלאום היהודי**. ירושלים: מכון שלום הרטמן, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן וכתר.

כ"ץ, י' (1982). **לאומיות יהודית – מסות ומחקרים**. ירושלים: הספרייה הציונית על-יד ההסתדרות העולמית.

מאוטנר, מ' (2009). ההפקרה והנטישה, **ארץ אחרת** 52, עמ' 24-28.

ספוזניק, א' (2009). קדושה ציונית מחולנת ביצירת עולמו של היהודי החדש. **ישראל** 16, עמ' 165-194.

צבר בן יהושע, נ' ויי שורק (2011). תיקון ליל שבועות כביטוי להתחדשות היהדות במרחב החילוני.

כיוונים חדשים 27, עמ' 202-211.

קופפרברג, ע' (2010). **חקר הטקסט והשיח: ראשומון של שיטות מחקר**. באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב ומוסד ביאליק.

שגיב, ט' וע' לומסקי-פדר (2007). מהלכה למעשה: מאבק סמלי על הון תרבותי בבתי מדרש חילוניים. **סוציולוגיה ישראלית** ח, עמ' 269-300.

שוורץ, ד' (1997). **ארץ הממשות והדמיון: מעמדה של ארץ ישראל בציונות הדתית**. תל אביב: עם עובד.

שלג, י' (2010). **מעברי ישן ליהודי חדש: רנסנס היהדות בחברה הישראלית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שפירא, א' (1992). **חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948**. תל אביב: עם עובד, עמ' 241-242.

Alexander, A. H. (2001). *Preface. Reclaiming Goodness, Education and the Spiritual Quest*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Barthes, R. (1974). *S/Z: An Essay* (R. Miller, trans.). New York: Hill and Wan.

Beckford, A. J. (2001). Social movements as free-floating religious phenomena. In: K. Richard & K. Fenn (eds.). *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Oxford: Blackwell Publishers, pp. 229-232.

Berger, P. L. (1990). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books.

Davie, G. (2000). *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates*. Oxford and New York: Oxford University Press.

Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Religion*. New York: Basic Books.

Grant, N. (1997). Democracy and cultural pluralism – Towards the 21st century. In: R. J. Watts & J. J. Smolicz (eds.). *Cultural Democracy and Ethnic Pluralism – Multicultural and Multiethnic Policies in Education. Cross Cultural Communities* (Vol. 5). Bern: Peter Lang, pp. 243-270.

Liebman, C. S. & E. Don-Yehiya (1983). *Civil Religion in Israel: Traditional Judaism and Political Culture in the Jewish State*. Berkeley: University of California Press.

Strauss, A. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. New York: Cambridge University Press.

Taylor, C. (1971). Interpretation and the sciences of man. *The Review of Metaphysics* 25, pp. 51-53.

Van Dijk, T. A. (2001). Multidisciplinary CDA: A plea for diversity. In: R. Wodak & M. Meyer (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage, pp. 95-120.

מקורות אלקטרוניים

גולן, א' (2014). ממצאי סקר מכון גיאוקרטוגרפיה מטעם ארגון ביני"ה ביחס לזיקת אזרחי ישראל היהודים לזהותם הישראלית-יהודית. אוחזר מהאתר:

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/575/608.html?hp=1&cat=351&loc=30>

הכהן וולף, ח' וח' אמזלג באהר (2003). **בתי מדרש וקהילות לומדות – נקודת המבט של המשתתפים**. מחקר הערכה שנערך על ידי חברת מתווה עבור החטיבה לזהות והתחדשות יהודית של המגבית בניו-יורק. אוחזר מהאתר:

<pdf.file:///C:/Users/Teacher/Downloads/Mitveh%20Batei%20Midrash>

חנה אבוחצירא היא מרצה בתכנית ללימודי M.Ed. ב"תרבות עם ישראל והוראתה" במכללה האקדמית אחוה, מדריכה פדגוגית בתחום ההיסטוריה והספרות בבית הספר לחינוך במכללה ומחנכת כיתה. תחומי מחקרה סובבים את שאלת האומץ המוסרי של מורים, פדגוגיה ופרקטיקה ומגמות חברתיות ופוליטיות בחינוך. הכתובת להתקשרות: Chanaperach@gmail.com

פרופ' (אמריטה) נעמה צבר בן יהושע מאוניברסיטת תל-אביב והמכללה האקדמית אחוה. בעבר הייתה מופקדת על הקתדרה לחינוך יהודי באוניברסיטת תל-אביב, והיום היא ראשת התכנית לתואר שני ב"תרבות עם ישראל והוראתה" במכללת אחוה. פרסומיה הרבים כוללים ספרים בכמה שפות, עריכה, פרקים ומאמרים בתכנון לימודים, שיטות מחקר איכותניות וחינוך יהודי פלורליסטי. העמידה מאות תלמידים, רבים מהם ממלאים תפקידים בכירים במערכת החינוך.

הכתובת להתקשרות: naama@post.tau.ac.il